

Сергій ХАРЬКОВ

аспірант,

Український державний університет
імені Михайла Драгоманова,
заступник генерального директора,
Київський зоологічний парк
загальнодержавного значення
<https://orcid.org/0000-0003-2950-9583>

Ключові слова: антропоморфізація, екологія, етологія, екологічна етика, освіта.

У статті розглядається процес антропоморфізації людиною образів тварин. Зазначається, що антропоморфні образи тварин нав'язуються людині із самого раннього дитинства, починаючи із казок, мультфільмів, навчальної літератури. Аналізуються антропоморфні образи природних явищ та тварин, які зустрічаються на сторінках чинного буквара для 1 класу. Робиться висновок, що та частота, з якою зустрічаються антропоморфні образи тварин, безперечно впливає на дитячий світогляд, що формується. А у дорослому віці антропоморфізація тварин як приписування невластивих їм рис і якостей призводить до хибних соціальних і особистих рішень. Процес подолання цих негативних

УДК 130.2:37

DOI 10.32782/NPU-VOU.2023.3(90).04

ОСВІТНІ ТА СОЦІО- КУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОВІД- НОСИН «ЛЮДИНА – ТВАРИНА»

© Харьков С., 2023

явищ має спиратися, зокрема, на переосмислення ролі тваринного світу у виживанні людства, розвиток екоетики, екологічне просвітництво, а також на відмову від шкідливих стереотипів, що нав'язуються освітою і культурою.

Вступ. Освіта посідає фундаментальне місце у формуванні ставлення людини до природного середовища, включаючи взаємовідносини «людина-тварина». Це не тільки інструмент передачі знань, але й механізм соціальної та культурної адаптації, який включає у себе ціннісні орієнтації, етичні позиції, а також норми поведінки. Отже, будучи ключовим елементом для подолання антропоморфізації, освіта транслює світоглядні переконання майбутнім поколінням, спираючись на біологічні, екологічні, антропологічні аспекти сприйняття та взаємодії тварин та людей. І в даному ключі варто зауважити, що саме спеціалізовані освітні програми в зоопарках, школах, університетах можуть формувати більш збалансоване і науково обґрунтоване розу-

міння ролі тварин в екосистемах, а також їхніх взаємовідносин з людьми. Включення етологічних знань, екологічної етики та зоопсихології в освітній процес сприяє формуванню більш цілісного і реалістичного погляду на тваринний світ.

Відомо, що ранній вік є критичним періодом для формування базових уявлень і стереотипів, включаючи ставлення до тварин [5]. Дитяча психіка є особливо чутливою до інформації, що надходить від навколишнього середовища. Саме тому екологічна просвіта і формування правильного ставлення до тварин є актуальними, починаючи від наймолодших членів суспільства. Процес соціалізації, що відбувається в дитинстві, відіграє ключову роль в становленні системи цінностей, яка в подальшому може сприяти сталому розвитку суспільства і збереженню біорізноманіття.

Антропоморфізація, як процес приписування людських характеристик та емоцій тваринам, може спотворювати наше розуміння природних процесів та призводити до некоректного управління природними ресурсами та біорізноманіттям. З прагматичної точки зору антропоморфізм – це соціальна діяльність, яку не можна вивчати окремо від контексту її виникнення. Його опис і аналіз мають бути досягнуті шляхом ретельного етнографічного дослідження реальних життєвих ситуацій [6, с. 2].

У хибній діяльності з антропоморфізацією тварин люди не виступають відстороненими чи нейтральними спостерігачами за поведінкою тварини, а навпаки, ведуть своєрідний діалог із навколишнім середовищем. Саме зсередини стосунків (тобто, коли вони афективно задіяні) люди бачать людські властивості в поведінці чи анатомічних особливостях тварин. Таким чином, дослідники стверджують, що антропоморфізм залежить не лише від характеристик, які присутні у тварини, але й від типу стосунків та взаємодії між людиною і твариною. Іншими словами, перцептивні сигнали для розпізнавання

психічних якостей знаходяться там, у тварині, але їх відкриває той, хто здійснює пізнавальну діяльність [6, с. 2].

Антропоморфізм виходить за межі анімізму, який лише приписує життя неживим об'єктам, а також від поведінкових чи диспозиційних висновків щодо не-людських агентів. Зокрема, розгляд лисиці як швидкої є лише описом спостережуваної поведінки, тоді як сприйняття лисиці як хитрої вже є антропоморфним, оскільки вказує на розумову якість. Центральним елементом антропоморфізму є приписування тих характеристик, які загалом вважаються притаманними людині, до не-людських агентів. Це може включати розумові здібності, такі як інтенційність, емоції, пізнання. Наявність розумових станів є як необхідною, так і достатньою умовою для визнання «людяності» агента. Так, вважається, що наявність людського обличчя чи людських рухів тіла загалом вказує на наявність людських розумових станів [8, с. 221].

Дослідження, яке було проведено у Київському зоопарку, свідчить про те, що більшість людей, особливо старшого віку, схильні до антропоморфізації. Загалом, 53,1% якостей тварин, названих опитаними, виявились міфічним, не властивими реальним тваринам. Це означає, що люди приписують диким тваринам не-притаманні переважно людські якості, які спотворюють уяву про дійсну поведінку тварин, а отже, детермінують хибні соціальні та індивідуальні рішення. Основною позицією авторів статті [3] є «відхід від застарілих та шкідливих антропоцентричних основ у освіті та культурі. Формуючи хибний світогляд, вони не запобігають, а навпаки призводять до знищення довкілля, і як результат, ведуть до загибелі нашої цивілізації, не здатної вижити без світу живої природи. Тому, ...необхідно відмовитись від експлуатації старих антропоморфних образів тварин, натомість посилюючи науково-просвітницьку складову» [3, с. 109].

Метою статті є визначення ролі освіти і культури у процесі антропоморфізації тварин, а також розгляд можливих шляхів подолання цього явища, зокрема через реформування освітньої системи та соціокультурну діяльність зоопарків. Розкриття окресленої проблематики має вагомe значення для формування наукового світогляду та екологічної свідомості наступних поколінь.

Виклад основного матеріалу. Освіта є не лише інструментом активізації соціокультурних факторів для коригування антропоцентричних поглядів, але й важливим чинником у становленні гармонійних взаємовідносин між людьми та тваринами, починаючи з раннього віку дітей [7].

Антропоморфізація тваринного світу є поширеним явищем, яке значною мірою визначає ставлення людини до природи. Наділення тварин людськими рисами та властивостями може призводити до формування хибних уявлень про їхню поведінку, потреби та роль в екосистемах. Особливої уваги ця проблема набуває в контексті дитячого світогляду, який формується під впливом освіти та масової культури. Зображення антропоморфних тварин у навчальних матеріалах, мультфільмах та казках може призвести до неправильного розуміння взаємовідносин «людина-тварина» та посилити антропоцентричні погляди.

Питання антропоморфізації у навчальних матеріалах залишається актуальним на перехресті педагогіки, психології та етології. Сучасна освіта відзначається підвищеною увагою до формування глибокого, збалансованого розуміння природного світу, яке передбачає критичний підхід до відтворення антропоцентричних моделей в навчальних матеріалах. Із цієї перспективи аналіз підручників з точки зору присутності антропоморфних образів є ключовим для розуміння, яким чином формуються і закріплюються в уяві учнів та відображають особливості взаємовідносин «людина-тварина» через їх світосприйняття.

В контексті даної частини дослідження, розглядаючи оточуюче нас культурне середовище, важливо проаналізувати посторінково зміст Букваря у 2-х частинах, авторки Захарійчук М.Д., підручника для 1-го класу закладів загальної середньої освіти, рекомендованого Міністерством освіти та науки України на наявність текстів та малюнків із антропоморфними тваринами.

Зміст підручника створює атмосферу суцільного антропоморфізму. Причому основними антропоморфними образами виступають тварини. Так, серед окремих антропоморфних представників світу неживого зустрічається Сонце у вірші Г. Чубач, хоча надалі це спростовується завданням назвати «неживі предмети, у назвах яких є «с». [1, с. 63]. Далі використовується образ Капітошки – героя казки Н. Гузєєвої та однойменного мультиплікаційного фільму. Краплі дощу, які співають «Кап-і-кап-і-дощик», доповнюють антропоморфний сюжет. Надалі ми зустрічаємо антропоморфну Зиму, яка «то морозить, то жартує, то гостинці всім дарує, й щиро радує малят» [1, с. 76].

На тій же сторінці заримовано опис святого Миколая [1, с. 76]. Далі цікаве оповідання Н. Дерев'яно про Росинку – озерну Фею. Її зображено як екологічну захисницю озера в цілому та озерного рака зокрема. Адже оповідання закінчується тим, що «людей, які сміять, Росинка більше до озера не пускала». До речі, у цій вигадці, на наш погляд, міститься ще одна небезпека – з людства знімається відповідальність за збереження природи. Адже є озерна Фея, яка пошкідується про рака, що потрапив до консервної банки. Міркуючи далі, логічно припустити, що у лісі живе своя Фея, яка захистить ліс від непроханих гостей. А є, мабуть, Фея океану, Фея степу і, можливо, навіть, Фея озонового шару. Тож вони з екологічними проблемами Землі якимось упораються. Натомість слід відмітити, що серед завдань після тексту є запитання про те, «як можна берегти та примножувати природу», але лишається незрозумілим,

навіщо ділити відповідальність за людську діяльність між людством та «феями» [1, с. 81].

Вивчаючи Буквар далі, ми зустрічаємо Снігову Фею, що відповідає за зимовий сніг. Водночас у запитаннях до тексту дитині одразу пропонується визначитись, чи вона читає «казку чи правдиву історію» [1, с. 89]. Після слідує розбір казки «Снігова королева» [1, с.92]. На сотій сторінці, сумуючи за лісом і його мешканцями, за небом та місяцем, сльозами плаче ялинка [1, с. 100]. Далі у оповіданні фігурує Лісовик, який збирає звірів лісу [1, с. 101]. На сторінці 107 згадуються попередні казки, одна з яких – про озерну Фею [1, с. 107]. Вірш про Новий рік розповідає про Діда Мороза, який «загляне, розв'яже загадково чарівну свою торбинку, подаруночки чудові покладе нам під ялинку» [1, с. 110]. Отже, підбиваючи підсумок першої частини підручника, маємо лише 10 антропоморфних нетваринних образів.

А от по відношенню до тваринного світу планети фантазія не обмежується жодними рамками. Тут джміль з портфелем йде до школи у вірші О. Овчар [1, с. 10]. Жабеня складає свій щоденний план справ на папірці у казці А. Лобела [1, с. 17]. Ведмедик розмовляє із зозулею, а кіт пише букви у казці Ю. Старостенка [1, с. 31]. Журавель журиться, що «не взутий, босий» у вірші С. Сокульського [1, с. 35]. Коник-стрибунець та морський коник, що мешкають у різних середовищах, не тільки зустрічаються, а й ведуть усвідомлений словесний діалог [1, с. 41]. Ведмежа та їжачок ліплять сніговика, а зайчик із білочкою катаються на лижах та ковзанах [1, с. 48]. Їжачок, білочка, сороченя та гавеня шиють капці для бабусі-гави у казці М. Пономаренка [1, с. 57]. Лісові тварини зібрались на шкільний урок 1 вересня [1, с. 63]. Синички купують рукавички у торговця-крука у вірші М. Возіянова [1, с. 79]. Сім'я їжаків готується до Різдва та запрошує до хати ховрахів в оповіданні Н. Гербіш

[1, с. 85]. Білка, білченята та зайчики топлять піч, варять узвар та в'яжуть шкарпетки [1, с. 96]. Лисиця та сусід-борсук розмовляють, наставляючи малечу у казці М. Князевича [1, с. 105]. Крім цього, для завдань та обговорень використовуються такі казки із антропоморфними тваринами, як «Ріпка», «Котик і Півник», «Вовк та семеро козенят», «Вінні-Пух», «Лисичка-сестричка і Вовк-Панібрат», «Колосок», «Ворона та лисиця», «Попелюшка», «Кіт у чоботях», «Дюймовочка» та «Рукавичка» [1].

Загалом зі 112 сторінок першої частини підручника 40 містять антропоморфні образи тварин. Це складає приблизно 35,8% від всього обсягу частини першої.

Співвідношення 10 сторінок із нетваринними антропними образами до 40 сторінок із тваринними виглядає як спрямоване внесення у дитячий світогляд несправжніх та неприродних зображень тварин. Особливо це помітне на тлі відсутності будь-яких антропоморфних образів автомобілів, комп'ютерів, літаків, будинків та інших неживих об'єктів. Ми можемо лише припустити, що таким чином дитину готують до життя в реальному світі, де із комп'ютером та телефоном необхідно коректно працювати, на дорозі відповідально виконувати правила дорожнього руху, а свій будинок знати на рівні завченої точної адреси. І це підхід виглядає мудрим та практичним. І тоді постає риторичне питання – чому не можна вносити дитині такі самі розумні етичні та екологічні правила, що забезпечать живій природі недоторканість та повагу через тверезий науковий підхід замість фантазій та спотворених образів?

На внутрішній обкладинці другої частини Букваря знову зустрічаємо образ озерної Феї з оповідання першої частини Букваря [2]. Далі слідує антропоморфні образи рослин із віршика «Ходить гарбуз по городу», і на тій же сторінці ми бачимо загадку із малюнками гномів з казки «Білосніжка та семеро гномів»

Ш. Перро [2, с. 6]. Чарівний слоник Гудзик, схожий на маленьку іграшку, спілкується із дівчинкою Ясею [2, с. 11]. У віршику Л. Верьовки трав'яна рослинка Звіробій йде до річки та ще й вихваляється про свою вроду та корисність [2, с. 17]. В оповіданні С. Козлова травичка Звіробій знову вихваляє власну користь та лікувальні властивості [2, с. 19]. Обговорення казки про Котигорошка нагадує дітям про образ триголового Змія [2, с. 22]. В обговоренні казки Івасик-Телесик з'являється Баба Яга [2, с. 30]. Антропоморфна Весна розповідає, що принесла літо, квіти та бажає гарного врожаю [2, с. 34]. У загадці про цибулю створюється образ дівчинки Марушки у семи козушках, роздягаючи яку, кожна людина плаче [2, с. 42]. Чарівна мешканка лісу Лісовуня у казці Л. Ніцой обговорює з людьми питання чистоти лісу, що знову знімає частину відповідальності за збереження природи із людини, перекладаючи на уявних лісо-озерних берегинь [2, с. 43]. У вірші Т. Шевченка антропоморфізуються образи Весни та Землі [2, с. 48]. На 75-й сторінці зображено три антропоморфні рослини, які у формі загадок розповідають про себе [2, с. 75]. У казці М. Пономаренко пролісок розмовляє із зайчиком [2, с. 87]. Наприкінці згадуються попередні матеріали, в тому числі оповідання про Лісовуню [2, с. 93]. На внутрішній обкладинці ми знову бачимо Лісовуню та чарівного слоника Гудзика [2].

Тож загалом ми бачимо 16 сторінок з антропоморфними нетваринними персонажами, третина з яких – живі рослини.

Тепер розглянемо антропоморфні тваринні персонажі. У другій частині Буквара вони починаються вже з першої внутрішньої обкладинки, де згадуються дійові особи казок та оповідань першої частини, а саме рак, їжак та борсук [2]. Далі вміщується Щедрик, у якому ластівка вербально спілкується із господарем [2, с. 3]. У вірші О. Кротюка гусак купує книжки у книгарні та читає їх із сином [2, с. 5].

У казці О. Кукуєвицької звірі у зоопарку сміються, розмовляють, роблять настанови [2, с. 7]. На наступній сторінці вміщено текст, де мама гедзика веде свого сина до зеленого коника вчитись грати на скрипці [2, с. 8]. У скоромовці І. Січовика чапля чимчикує у чорних черевиках [2, с. 12]. На 14-й сторінці йде розбір казки з антропними тваринами «Лисичка і журавель» [2, с. 14]. У казці Е. Заржицького черепаха пише листа своїй бабусі [2, с. 15]. У казці С. Козлова їжак та ведмідь обговорюють трави на галявині [2, с. 19]. У скоромовці на 26-й сторінці жук купує собі одяг [2, с. 26]. У казці М. і Т. Прохансьок звірі обговорюють географію у кав'ярні [2, с. 27]. Далі слідує обговорення казки «Івасик-Телесик» з гусями-лебедями, що служать Бабі Язі. На тій же сторінці пропонується уявити, що птахи розмовляють та віднести до них наведені фрази, які вони буцімто проговорюють [2, с. 30]. Повторення та вправи до казок із антропоморфними тваринами, обговорення яких проводилось на попередніх уроках [2, с. 33]. Скоромовка про сім'ю їжаків, які щодня їздять по гриби [2, с. 36]. Розбір казки «Як їжачок і заєць наввипередки бігали» [2, с. 42]. У вірші А. Камінчук єноти купують ноти, а потім їх вивчають [2, с. 49]. Розбір казки «Дві білки» [2, с. 50]. У вірші Л. Вознюк щиглик щиро розповідає про літо, щасливого равлика та щавлик. Вірш ілюстровано картинкою, де щиглика уважно слухає антропоморфний равлик [2, с. 57]. У віршику Л. Ніцой допитливий зайчик розпитує козенятко та білочку про щастя [2, с. 59]. На колажі про фотовиставку Федора зображено, як спілкуються рожевий фламінго та фазан з допомогою мобільних телефонів [2, с. 62]. Скоромовка про джмелика, що повідомляє про свою дружбу із жоржинами [2, с. 64]. Казка В. Чухліба про джмелів, що грають в оркестрі на музичних інструментах [2, с. 65]. Казка О. Іваненко про джмелика, що потоваришував із ліловим дзвіночком [2, с. 67]. У казці О. Іваненко

малесенький джмелик домовляється про дружбу із ліловим дзвіночком [2, с. 67]. У загадці дітям пропонується вгадати, яке тут звірятко у сіренькому козушку розповідає про себе [2, с. 75]. У казці «Кривенька качечка» головний герой – розумна качечка, що періодично обертається на гарну дівчинку [2, с. 76–77]. Казка «Ворон, куріпка і мишка» розповідає про працювиту мишку та її байдикуватих друзів ворона і куріпку [2, с. 78–79]. Далі слідує завдання на тему казки І. Франка з антропоморфними тваринними персонажами «Фарбований Лис» [2, с. 81]. У казці А. М'ястківського «Чарівне яєчко» курчата разом із мамою-квочкою розмальовують пасхальне яєчко [2, с. 82–83]. У казці Ю. Ярмиша «Їжачки» зустрічаються та розмовляють еволюційно далекі лісовий їжак із морським їжаком [2, с. 85]. Казка М. Пономаренка «Подарунок» із антропоморфними лісовими тваринами [2, с. 87]. Розбір та переказ казки Ш. Перро «Червона Шапочка» за малюнками [2, с. 88]. Казка «Великодні пригоди Жовтої Шапочки» з антропоморфними лисичкою, зайчиком та вовчиком [2, с. 89–90]. Повторення попередньо обговорених казок із антропоморфними тваринами [2, с. 93]. І на розвороті обкладинки згадуються антропоморфні тваринки з попередньо обговорених казок та оповідань [2].

Отже, у другій частині підручника 40 сторінок з 98 (96 сторінок + 2 внутрішні обкладинки) містять антропоморфних тварин. Це складає приблизно 40,8% від всього обсягу частини 2.

Тож і у другій частині ми знову бачимо суттєву перевагу у кількості антропоморфних образів тварин над іншими антропними образами (40/16).

Підсумовуючи кількість сторінок з антропоморфними образами тварин у всьому підручнику (дві частини), отримаємо 80 сторінок на 210 сторінок загалом. Це складає приблизно 38,1% підручника.

Можемо зробити висновок, що понад 1/3 сторінок, майже 40% підручника для

1-го класу містить один та більше образів антропоморфних тварин, формуючи відповідний спотворений світогляд у дітей.

Тепер розглянемо перелік 30 найкращих анімаційних стрічок «усіх часів» за версією сайту «Розвиток дитини» [4]:

1. Думками навиворіт (2015).
2. Білосніжка та семеро гномів (1937).
3. Зоотрополіс (2016).
4. Історія іграшок – 3 (2010).
5. Історія іграшок – 2 (1999).
6. Вперед і вгору (2009).
7. У пошуках немо (2003).
8. Піноккіо (1940).
9. У пошуках Дорі (2016).
10. Історія іграшок (1995).
11. Воллі (2008).
12. Лего (2014).
13. Баранчик Шон (2015).
14. Ваяна (2016).
15. Кубо і легенда самурая (2016).
16. Рататуй (2007).
17. Як приборкати дракона (2010).
18. Суперсімейка (2004).
19. Красуня та Чудовисько (1991).
20. Втеча з курника (2000).
21. 101 далматинець (1961).
22. Корпорація монстрів (2001).
23. Lego фільм: бетмен (2017).
24. Пісня моря (2014).
25. Бембі (1942).
26. Крижане серце (2013).
27. Аладдін (1992).
28. Червона черепаха (2017).
29. Король лев (1994).
30. Мураха АНТЦ (1998).

У цьому переліку знаходяться 19 стрічок з антропоморфними героями. Це становить 63,3%!

Тож можемо зазначити надзвичайно високий рівень антропоморфізму у такій важливій частині масової культури, як анімаційне кіно. І це, на нашу думку, також суттєво впливає на дітей, спотворюючи реальний образ тварини.

Понад 38,1% сторінок підручника для 1-го класу містить один та більше образів антропоморфних тварин, формуючи

відповідний спотворений світогляд у дітей. Водночас понад 63,3% зі списку найрейтинговіших мультиплікаційних фільмів ґрунтуються на антропоморфних образах тварин. Враховуючи наявність прямого впливу освіти та масової культури на дитину, можна вважати, що з самого дитинства відбувається нав'язування людині суспільством/культурою антропоморфних суб'єктивних якостей тварин, які їм зовсім не притаманні.

Висновки і рекомендації. Таким чином, можемо зробити кілька висновків, зокрема – висока частота антропоморфних образів тварин в дитячій літературі може сприяти формуванню неправильного уявлення про природний світ. Це може призвести до перекося в екологічній свідомості та етичному ставленні до тварин. Використання антропоморфних зображень в навчальних матеріалах може відволікати від фундаментальних екологічних і етичних питань, що стосуються прав тварин та їх ролі в екосистемах.

Забезпечення більш точного, науково-обґрунтованого зображення природного світу може бути ключовим елементом в реформуванні освітніх програм. Це може включати в себе внесення змін у навчальні матеріали, розробку спеціалізованих курсів та співпрацю з екологічними організаціями та зоопарками.

Водночас антропоморфні уявлення можуть підкріплювати антропоцентричний підхід, який визнає пріоритет людських потреб над екологічними та етологічними потребами тварин. Така позиція не лише є етично суперечливою, але й ігнорує сучасні екологічні принципи біорізноманіття та збереження природи.

Культурна трансформація взаємовідносин «людина – природа»: підвищення екологічної обізнаності суспільства – не лише питання набуття фактичних знань, а й формування нового типу світогляду, який пропагує більш гармонійні взаємовідносини між людьми і природою.

У контексті сучасної соціокультурної діяльності зоопарків однією з найважливіших задач є подолання антропомор-

фізації в сприйнятті та взаємодії людей з тваринами. З цього погляду актуальним стає використання різних методів інформування та просвітництва, які мають на меті корекцію спотворених уявлень про природний світ. Специфічні засоби просвітницької роботи, такі як інформаційні стенди, просвітницькі програми та інтерактивні заняття, можуть бути розглянуті як ефективні інструменти для протидії негативним наслідкам антропоморфізації.

У Київському зоопарку загальнодержавного значення запроваджено кілька проєктів, програм, інтерактивних занять, наприклад, – «Зооурок», «Зооарт», «Зоотерапія» та ін., які включають поглиблені наукові матеріали та дискусії, допомагають відвідувачам розуміти складність екосистем і етичні вимоги до утримання тварин. Це, в свою чергу, може зменшити вплив антропоморфних уявлень на ставлення людей до тварин.

Реформування просвітницької діяльності зоопарків через впровадження науково-обґрунтованих методів інформування та просвітництва є не лише доцільним, але і необхідним для подолання негативних наслідків антропоморфізації у ставленні людини до тварини.

Подолання антропоморфізації у ставленні людей до природного світу є не лише екологічною необхідністю, а й вимогою сучасної етики. Зоопарки та інші освітні і культурні інституції мають докладати максимум зусиль для формування реалістичного наукового підходу до тварин у суспільній свідомості. Адже лише усвідомлення єдності людини і природи, відмова від антропоцентризму може забезпечити гармонійне майбутнє для наступних поколінь. Сподіваємось, що загальна гуманізація суспільства і розвиток еко-етики поступово призведуть до переосмислення місця людини у світі та подолання шкідливих культурних стереотипів, включаючи антропоморфізацію тварин. Людство ще може навчитися жити у гармонії з природою, якщо зробить правильний моральний вибір.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Захарійчук М. Д.** (2018). Українська мова. Буквар: у двох частинах: Частина 1: підруч. для 1 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ : Грамота. 112 с. : іл.
2. **Захарійчук М. Д.** (2018). Українська мова. Буквар: у двох частинах: Частина 2: підруч. для 1 кл. закл. згальн. середн. освіти. Київ : Грамота. 96 с.:іл.
3. **Кочубей Н., Харьков С.** (2023). Взаємодія «людина-тварина»: від антропоцентризму до екологізму. KELM, №4 (56) С. 100–110. <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.4.16>.
4. Топ-30 найкращих мультфільмів усіх часів. URL: <https://childdevelop.com.ua/news/5635/>.

REFERENCES

1. **Zakhariichuk, M. D.** (2018). Ukrainska mova. Bukvar: u dvokh chastynakh [Ukrainian language. Primer: in two parts] Chastyna 1: pidruch. dlia 1 kl. zakl. zahaln. seredn. osvity. Kyiv: Hramota.112 s. [in Ukrainian]
2. **Zakhariichuk, M. D.** (2018). Ukrainska mova. Bukvar: u dvokh chastynakh [Ukrainian language. Primer: in two parts]: Chastyna 2: pidruch. dlia 1 kl. zakl. zahaln. seredn. osvity. Kyiv: Hramota.96 s. [in Ukrainian]
3. **Kochubei, N., & Kharkov, S.** (2023). Vzaiemodiia «liudyna-tvaryna»: vid antropotsentryzmu do ekolohizmu [Human-animal interaction: from anthropocentrism to ecologism]. KELM, 4(56). S. 100–110. <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.4.16> [in Ukrainian]
4. Top-30 naikrashchykh multfilmiv usikh chasiv [Top 30 best cartoons of all time]. Retrieved from: <https://childdevelop.com.ua/news/5635/> [in Ukrainian]
5. **Kellert, S.** (2002). Experiencing Nature: Affective, Cognitive, and Evaluative Development in Children. Yale University Press.
6. **Servais, V.** (2018) Anthropomorphism in Human–Animal Interactions: A Pragmatist View. *Front. Psychol.* 9:2590. doi: 10.3389/fpsyg.2018.02590.
7. **Thompson, J.** (2020). Early Childhood Environmental Education: Making it Mainstream. *Environmental Education Research*, 26(5), 708–720.
8. **Waytz, Adam, Cacioppo, John, & Epley, Nicholas.** (2010). Who Sees Human?: The Stability and Importance of Individual Differences in Anthropomorphism. *Perspectives on Psychological Science – PERSPECT PSYCHOL SCI.* 5. 219–232. <https://doi.org/10.1177/1745691610369336>.